Termeni religioşi de origine greceascâ în *Documentele privitoare la istoria oraşului Iaşi*

Ionela ENE

L'article relève quelques particularités lexicales des Documents concernant l'histoire de la ville de Iassy, édités par I. Caproşu, en se rapportant aux termes religieux d'origine grecque qui apparaissent dans ces textes. On mentionne les mots qui ont une plus grande fréquence dans les textes étudiés, qui leur sont spécifiques on qui peuvent constituer le sujet de quelques discussions d'ordre lexical, de sorte qu'on puisse formuler des conclusions relatives aux traits caractéristiques de la langue roumaine du XVII ème siècle, relevées par l'étude des textes discutés. L'auteur a visé seulement les documents du XVII ème siècle écrits en roumain.

Cunoscută ca mijloc de exprimare a unei civilizaţii de prestigiu (în filozofie, în literatură, în retorică) şi ca limbă de cultură, limba greacă a exercitat o influenţă puternică asupra multor limbi cu care a intrat în contact. Influenţa asupra limbii române a lăsat urme puternice pe plan lingvistic, ca urmare a contactului dintre cele două limbi, mai intens în anumite perioade istorice şi mai limitat în altele. De altfel, locul special ocupat de limba română între celelalte limbi romanice este determinat de factori geografici şi istorici, de izolarea populaţiei romanizate de centrele latine şi romanice din Occident, dar şi de legăturile strînse cu limba greacă, legături pe care altă limbă romanică nu le-a avut, cu excepţia dialectelor italiene meridionale.

Influenţa greacă asupra limbii române reprezintă o etapă importantă în formarea lexicului românesc, întrucît limba greacă a oferit limbii române termeni pentru diverse domenii (filozofie, ştiinţă, religie).

În lucrarea de faţă ne propunem să prezentăm termenii religioşi de origine greacească, întîlniţi mai frecvent în *Documentele privitoare la istoria oraşului Iaşi*. Studiul a avut în vedere doar textele din secolul al XVII-lea redactate în limba română, aflate în volumele I, II şi III ale *Documentelor privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de Ioan Caproşu.

În privinţa instrucţiei celor care scriu textele studiate, se poate spune că aceştia sînt grămătici, pisari şi uricari de cancelarie, dieci şi logofeţi de vistierie – toţi profesionişti ai scrisului, boieri, mici slujbaşi domneşti, slujitori ai bisericii (protopopi, preoţi, diaconi, călugări, dascăli de ţară etc.) şi orăşeni de diferite categorii profesionale. În aceste condiţii este firească prezenţa multor particularităţi

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

de limbă, mai ales de ordin fonetic şi lexical, ce conferă scrisului suficientă varietate, astfel încît aceste texte să devină interesante din punct de vedere lingvistic.

Avînd în vedere, pe de o parte, faptul că textele de tip document prezintă o anumită stereotipie, şi, pe de altă parte, asigurarea perspectivei diacronice, am apelat atît la lucrări literare reprezentative pentru secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, cît şi la alte documente, mai exact la: *Psaltirea Scheiană* (PS.S.), *Codicele Bratul* (CB), *Codicele Voroneţean* (CV), *Liturghierul lui Coresi* (LITURG. COR.), *Codex Sturdzanus* (CS), *Pravila ritorului Lucaci* (PRAV. 1581), *Palia de la Orăştie* (PO), *Cronica universală* (MOXA), *Biblia 1688* (BB), *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (DÎ).

Stratificarea elementelor de origine grecească realizată pe o datare sigură a momentului pătrunderii în română este mai dificilă[1], deoarece aceste elemente au pătruns în română în epoci diferite, începînd cu epoca latinei populare (elementele vechi greceşti), continuînd cu epoca medio-greacă sau bizantină şi încheind cu perioada neogreacă. Din acest motiv termenii religioşi din această lucrare vor fi prezentaţi în ordine alfabetică, iar unde va fi cazul se vor menţiona eventualele echivalenţe slavoneşti ale etimonurilor greceşti invocate pentru termenul românesc. Atunci cînd un termen nu este înregistrat în ediţiile de texte studiate precizate mai sus nu am mai menţionat acest lucru.

I.1. *aer* (< gr. *ἀήρ*) ‘văl cu care se acoperă vasele liturgice’, în „s-au dat pre mînule a tuturor egumenilor cari sîntu aicea pre la sv(i)ntele mănăstiri ce sîntu închinate la sv(î)ntaa besérica cea mari la Ier(u)s(a)lim (...) un *aer* de la Sîmbăta Mari roşiu de atlaz cu sirmă” (II, 340/311, 1671)[2]. Acest termen era folosit încă de pe vremea lui Homer cu sensul de ‘aer, atmosferă’, iar în epoca creştină a dobîndit un sens bisericesc special[3], de ‘văl cu care se acoperă vasele liturgice’. Cuvîntul în discuţie este atestat în LITURG. COR. şi în DÎ.

I.2. *anathemă* (< gr. *ἀνάθεμα*) ‘afurisenie’, ‘blestem’, ‘excomunicare’, în „...să fie *anathema* şi negru ca Iuda...” (I, 270/352, 1637). Există şi fonetismul *anathima* în exemple precum „...acela om să fie treclet, şi p(r)oclét, şi *anathima* şi să aibă parte cu Iuda şi cu treclétul Ariie...” (I, 442/500, 1658). H. Mihăescu are în vedere un etimon direct slav pentru românescul *anatema*, care circula în documente slave din Serbia încă din secolul al XIII-lea, iar la noi din veacul al XIV-lea[4]. Termenul *anathema* este atestat în CS, DÎ şi BB, iar în PRAV. 1581 apare derivatul *anatemat*.

---

[1] Această chestiune a constituit o preocupare susţinută a cercetătorilor elementelor greceşti în română, dintre care amintim pe: A. Philippide, Chr. Geagea, H. Mihăescu, G. Murnu, L. Gáldi.

[2] Datorită faptului că toate exemplele sînt din DII, în vederea simplificării am renunţat la această precizare la fiecare exemplu. Cifrele din paranteze indică, în ordine, numărul volumului, numărul documentului/pagina şi anul în care a fost scris documentul.

[3] G. W. H. Lampe, *A patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 155, apud Mihăescu *Influenţa*, p. 92.

[4] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 137. Vezi şi Arvinte *St. lingv. Num.*, p. 25, IV.1.5.1., Arvinte *St.lingv. Deut.*, p. 38, IV.1.4.1.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

I.3. *arhanghel*[5] (< gr. *ἀρχάγγελος*) ‘căpetenie a îngerilor’, în „...să-i facem dumisale, lui Ramandi vistiiérnicul, şi pamente din an în anu în dzuaa lui S(ven)ti *Arhanghel* Mihail” (I, 439/498, 1658). Acest lexem este atestat şi în CS, MOXA, LITURG. COR.

I.4. *arhiereu* (< gr. *ἀρχιερύς*), ‘nume generic pentru gradele superioare ale clerului’, în: „Deci, carii dintru fiecare oameni: or domni, or boiari, or *arhierei*, or dintre ai noştri oameni, sau dintru streini, or cu zapis, or fără zapis, de s-a ispiti a întoarce sau a strîca a noastră danie şi miluire, unii ca aceia să fie bl(ă)stămaţi şi afurisiţi şi neiertaţi de Domnul Dumnedzău şi de toţi sv(i)nţii” (II, 404/371, 1673); „am socotit domniia mea şi cu toţi *arhiereii*” (II, 629/553, 1686). Avînd în vedere atît o atestare într-un document slavo-român descoperit de Gr. Nandriş la Athos, cît şi atestări în documente din Ţara Românească, începând din 1369, H. Mihăescu este de părere că termenul *arhiereu* este un împrumut grecesc realizat prin filieră paleoslavă[6]. Ladislas Gáldi[7] consideră că acest cuvînt este împrumutat din neogreacă. Alte atestări ale acestui termen apar în CV, LITURG. COR., BB, Mihăilă *Dicţionar*, DERS, şi, din acest motiv, credem că împrumutul din greacă s-a realizat prin filieră slavă.

I.5. *arhimandrit* (< gr. *ἀρχιμανδρίτης*), ‘stareţ al unei mănăstiri’, în „ne-au plătit tot deplin, bani gata, denaintea egumenului Arsenie de la Sv(î)ntă Mărie, şi Gavril proegumen de acolea, şi Theona *arhimandrit*” (I, 444/503, 1658); „Acele trei dughene cu tot venitul le-am vîndut noi sfinţiei sale părintelui Ioanichie *arhimandritul* de Galata ” (II, 583/519, 1683). Nici în ediţiile de texte consultate, nici în Mihăilă *Dicţionar* şi DERS acest cuvînt nu este înregistrat. În DA prima atestare este din 1644. Studiind documente din secolele XIV–XV şi observînd că *arhimandrit* apare pentru prima dată într-un document din 1392[8], Mihăescu[9] susţine că acest termen a pătruns în română din greacă, prin filieră slavă (sl. *archimandritŭ*). Mai întîi, creştinii au preluat vechiul grecesc *μάνδρα* care însemna ‘loc închis, stînă’ şi l-au folosit cu sensul de ‘aşezare călugărească retrasă, mănăstire’. Locuitorul acestei aşezări se numea *μανδρίτης*, iar conducătorul ei *ἀρχιμανδρίτης*

I.6. *candilă*[10] (< gr. *κανδηλα*; cf. şi vsl. *kanŭdilo*, tc. *kandil*, alb. *kandiljie*, bg. srb. *κándilo*) ‘lampă mică cu ulei’, numai la plural, în „să dea pre anu cîte o sută doadzăci ocă de untdelemnu, să hie de *candile* la s(fî)nta Mitropolie la S(ven)tii Nicolai” (II, 468/424, 1677). H. Mihăescu este de părere că urmaşul latinescului *candēla*, menţinut în bizantinul *κανδηλα* şi atestat încă din secolul al IV-lea, a pătruns la slavi, după secolul al IX-lea sau al X-lea, prin cercurile ecleziastice, la

[5] Termenul a intrat în română prin paleoslavul *arhangelŭ*. Vezi, în acest sens, DER, s.v.

[6] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 137. De asemenea, vezi şi TDRG, s.v., DA, s.v.

[7] *Cf.* L. Gáldi, *Les mots d’origine néo-grecque en roumain à l’époque des phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 153.

[8] DOC. PAN., 12, p. 61, 11, anul 1392, apud Mihăescu *Influenţa*, p. 137.

[9] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 137.

[10] Pentru discuţii asupra altor forme ale acestui cuvînt, vezi C. Bolocan, *Împrumuturi aloglote în lexicul religios românesc. Încercare de sinteză*, Editura Erota, Iaşi, 2003, p. 43-44.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

români ajungînd, „probabil, prin filieră sârbească”[11]. Această ipoteză este justificată şi de poziția accentului, în ambele limbi, pe prima silabă: *kándilo*, în sârbocroată, şi *cándelă,* în română. Cuvîntul *candelă* este întîlnit în PO şi BB.

I.7. *călugăr* (< gr. *καλόγερος*) ‘monah’, cu foarte multe ocurențe în documentele studiate, de obicei, la plural: „Şi le-am făcut lége cu acei *călugări* greci” (I, 160/212, 1626); „Deci aşea au adeverit cu oamenii cei bătrîni şi mai tare au mărturisit un *călugăr* bătrîn, anume Trani” (III, 32/29, 1692); „iar rugătorii noştri *călugării* de la acea sfîntă mănăstire să aibă a ruga <pe> Dumn(e)dzău pentru bună sănătate domniei méle şi a părinților domnii méle” (I, 465/518, 1659). Vechimea şi popularitatea acestui cuvînt sînt dovedite şi de numeroase derivate, ca de exemplu: *călugăriță*, în „Adecă eu, Ilisafta *călugărița*, scriem şi mărturisăscu însămi pre mine cu cestu zapis al mieu” (II, 40/34, 1662); *călugăraş*, în „Adică au venit înaintea noastră şi înaintea alor noştri moldoveneşti boiari, mari şi mici, rugătorii noştri ... egumenul şi cu alți *călugăraşi*” (II, 335/305, 1670); *călugăresc*, în „vecinii carii vor fi fugiț(i) din sat, din Hlincea, fie în satul domnii méle, sau în sat boierescu, sau în slobodzie, sau în sat *călugărescu*, sau în tîrg sau fie unde în ț(a)ra domnii méle, să aibă a-i luoa cu toate bucatele lor şi să-i d<u> că înapoi la sat, la Hli>ncea” (I, 481/531, 1660), „care loc sint acum dughéne *călugăreşti*” (II, 105/100, 1666). De asemenea, derivatele apar în toponime şi antroponime: „am dat a mea dreapta ocină si moşie de la părinții miei, o vie în Dealul *Călugăriților*” (II, 611/539, 1685), „au fost vornic de poartă pentru sufletul giupînesei dumisale a Măricuței, fetei Nastasiei, a fétei *Călugăroaei*” (II, 92/90, 1665). Prezența termenului *călugăr* în documente[12], ne îndreptățesc să credem că a pătruns în limba română din greacă, prin filieră slavă (sl. *kalugerŭ*), după cum susține şi H. Mihăescu[13]. Termenul este înregistrat în: CS, PRAV. 1581, DÎ, MOXA.

I.8. *chilie*[14] (< gr. *κελλνίον*) ‘camera în care locuieşte un călugăr’, cu o singură atestare, la plural, în „...de bunăvoia noastră, văzdind s(f)înta mănăstire arsă şi stricată de léşi, besérica arsă şi *chiliile* şi tripăzările (...) n-am avut cum face ca să o întărim...” (II, 658/579, 1689). Termenul este atestat în DERS şi MOXA.

I.9. *diacon* (< gr. *διάκονος*) ‘membru al clerului aflat pe prima treaptă a ierarhiei bisericeşti’, în: „*diaconu* Vasilie” (I, 354/424, 1649), „Şi la această tocmal(ă) fost-au: Pană Caceaune, şi Mihăil(ă) vătavul de viiéri, şi popa Gligorie cel domnescu, şi popa Vas(i)lie tij, şi popa Darie şi *diaconii* cei domneşti” (I, 417/478, 1656). Lexemul în discuție este înregistrat în LITURG. COR. şi DERS.

I.10. *discos* (< gr. *δίσκος*< v.sl. *disk(os)*) ‘vas liturgic de metal argintat sau aurit pe care se pune Agnețul şi miridele care se scot din prescurile folosite la

[11]Mihăescu *Influența*, p. 137.

[12] Vezi, în acest sens, Mihăilă *Dicționar*, s.v., DERS, s.v.

[13] Vezi Mihăescu *Influența*, p. 96, unde se precizează că lexemul a apărut încă din secolul al V-lea cu sensul de ‘bătrîn fericit’şi a pătruns în limba română prin filieră slavă.

[14] Cuvîntul a pătruns în română prin intermediul sl. (v. rus.,bg.) *kelija, cf.* sb. *ćelija,* alb. *kjeli*. Vezi DER, s.v.

BDD-A105 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

proscomidie pentru sfinţirea lor la Liturghie'[15], cu o singură atestare, în „s-au dat pre mînule a tuturor egumenilor cari sîntu aicea pre la sv(i)ntele mănăstiri ce sîntu închinate la sv(î)ntaa besérica cea mari la Ier(u)s(a)lim (...) un potir argint, un *discos* argint" (II, 340/311, 1671). H. Mihăescu este de părere că din *δίσκος*, „atestat la Homer, s-au format în paleoslavă două forme, anume *discъ* şi *diskos*, care au trecut în română sub înfăţişările *disc* şi *discos* sau *discus*"[16].

I.11. *egumen* (< ngr. *ἡγούμενος*) 'superior al unei mănăstiri de călugări ortodocşi', în: „Eu, Costantin, feciorul lui Manole Moraet ş-a Măriicăei de tîrgu de Iaşi, mărturisescu însumi, cu ceastî cu a mea scrisoare, înnaintea părintelui Galation, *egumenul* de la mănăstire de la Sfetii Sava" (I, 104/144, 1615), „vinit-au dar înnaintea domniei méle rugătorii noştri, toţi *egumenii* de pre la toate sv(i)ntele mănăstiri" (III, 56/45, 1693). Alături de varianta *egumen* apare şi *egumăn*: „le-au dat toate pre mîna *egumănului*" (I, 364/433, 1650). Forma arhaică *proegumen* cu sensul de 'călugăr care a avut funcţia de egumen; ajutor de egumen' înregistrează 7 atestări în exemple precum: „Şi mi-au făcut toată plata deplin, cît mai sus scrie, 70 de lei bătuţi, dennaintea părintelui popei lui Roman *proegumenul* de la S(ven)tii Sava" (I, 407/469, 1654), „au fostu vîndut patru dughéne *proegumenului* Macsîn de la sf(î)ntaa mănăstire a lui Golăi" (II, 278/253, 1669). Termenul *egumen* este atestat şi în LITURG. COR., DÎ, DERS.

I.12. *eparhie* (< gr. *ἐπαρχία*) 'diviziune administrativă bisericească, condusă de un episcop', în „...tot un mitropolit să fie la amîndoao mitropoliile şi la toată *eparhie* lor pînă cînd va sta Ţara Moldovii..." (II, 468/424, 1677); în „...pre cei din *eparhiia* mitropolitului să aibă treabă mitropolitul…" (I, 353/423, 1649). Cuvîntul este atestat în MOXA[17] (şi cu varianta *iparhie*) şi BB (cu sensul de 'provincie').

I.13. *episcop* (< ngr. *ἐπίσκοπος*) 'grad înalt în ierarhia bisericească', în „...au venit înnaintea noastră sv(i)nţiia sa părintele şi alesul Dosoftei *episcopul* de Roman..." (II, 340/311, 1671). Varianta cu afereza lui *e*, *piscop*, este înregistrată cu o singură atestare, în „Şi cînd s-au făcut acest zapis s-au prilejit dumnealui părintele *piscopul* de la Bacău..." (II, 600/531, 1685). Forma *πισκοπος*, existentă în greaca bizantină, „a stăruit în Italia meridională (*piskopo*) şi în albaneză (*pisкop*, *peshкop*)"[18]. Termenul *episcop* este atestat în CB (cu varianta *episcup*) CS, MOXA, DÎ (cu variantele *episcop* şi *piscop*), LITURG. COR., DERS.

I.14. *epitrop*[19] (< gr. *ἐπίτροπος*) 'administrator al unor bunuri, mai ales bisericeşti', 'supraveghetor', în: „i-au lăsat puindu *epitropi* după moartea ei", „şi încă *epitropii* s-au săvîrşit mai înnainte de doamna Ruxanda c-un an" (II, 656/576, 1689). În textele cercetate apare o singură dată şi fonetismul *pitrop*, la plural, în „Fiindu-i noi *pitropii* copilului, lăsîndu-l părinţii lui în saama nostră, scos-am casa

[15] Potrivit CADE, s.v. *disc*, acest cuvînt denumeşte 'taler de aur sau argint pe care se pune Sfîntul Agneţ'. *Cf.* Braniştе LG, p. 588.

[16] Mihăescu *Influenţa*, p. 94.

[17] Prima atestare, după cum reiese din TRDW, s.v.

[18] Mihăescu *Influenţa*, p. 97.

[19] Vezi DER, s.v., *cf.* alb. *pitrúp*, bg. *pítrop*. Termenul este folosit şi astăzi în mediul bisericesc.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

vîndzătoare" (II, 678/595, 1690). H. Mihăescu[20] este de părere că termenul *epitrop* a pătruns în română prin mijlocirea paleoslavei, iar L. Gáldi[21] consideră că a pătruns din neogreacă.

I.15. *falon* (< gr.-biz. *φελόνις*) 'pelerină scurtă de preot', în „Şi acele veşminte şi odoar(e) s-au scris aicea toate precum şi s-au dat pre mînule a tuturor egumenilor cari sîntu aicea pre la sv(i)ntele mănăstiri ce sîntu închinate la sv(î)ntaa besérica cea mari la Ier(u)s(a)lim: un terfoloi, un angherestru, un *falon* de urşinic roşu, un *falon* zer(i)dava cu flori..." (II, 340/311, 1671). Vechiul cuvînt grecesc *φαινόλης sau φαιλόνης* cu sensul 'manta, haină exterioară' a fost folosit, cu timpul, doar în sferele ecleziastice şi, după opinia lui Mihăescu[22], a ajuns în română prin intermediul paleoslavei (< vsl. *felonŭ*). Lexemul este atestat în DÎ şi în PO (cu sensul de 'obiect de îmbrăcăminte la preoţii evrei').

I.16. *icoană* (< gr. *εἰκόνα*) 'obiect de cult', în „Deci dintr-acéstea din toate s-au scos numai o scoarţă şi o *icoană* Pr(e)cistaa" (II, 340/311, 1671). Lexemul în discuţie „apare la Homer şi a luat o mare extensiune la scriitorii creştini, fiind atestat în inscripţiile din provinciile dunărene, începînd din veacul al III-lea al erei noastre, dar nu apare în izvoarele latineşti decît în secolul al VI-lea"[23]. Cuvîntul este atestat în CS, DÎ, LITURG. COR., DERS, MOXA.

I.17. *liturghie* (< gr. *λείτουργία*) 'principala slujbă religioasă la creştini', la plural, în: „i-au făcut un sărindar pentru sufletul iei, şi ca să o pomenească la svintele *liturghii*" (II, 655/575, 1689). Termenul apare şi cu varianta *leturghie*, la singular şi la plural, ca în exemplele: „s-au cîntat *leturghie* în toate dzile(le)" (III, 87/69, 1694), „să i să facă şi 300 de *leturghii*" (I, 417/478, 1656). Termenul este precreştin, fiind cunoscut de vechii greci cu sensul de 'servicii de folos obştesc ori prestaţii în muncă sau în produse în favoarea statului'[24], iar la Aristotel *λείτουργία* reprezenta 'orice slujbă sau ceremonie publică'[25]. În limba română, termenul a pătruns prin paleoslavă, unde este întîlnit şi sinonimul *slujbă*, de origine slavă. Ivănescu crede că este posibil ca acest termen să fi pătruns în limba română în secolele al X-lea–al XI-lea, cînd „slava bisericească a fost adoptată şi de aristocraţia română ca limbă bisericească"[26]. Cuvîntul *liturghie* este atestat în CS, LITURG. COR., PRAV. 1581, DÎ.

I.18. *mănăstire* (< gr. *μαναστήριον*) 'instituţie religioasă, unde trăiesc călugări(ţe)', în „...au întorsu 50 de lei bătuţi întru mîna Lucăi egumenul şi a tot săborul de la *mănăstire* de la Bîrnova" (II, 37/31, 1662). Lexemul este înregistrat în CS, PRAV. 1581, DÎ, Mihăilă *Dicţionar*, DERS, MOXA.

---

[20] Mihăescu *Influenţa*, p. 139.
[21] L. Gáldi, *op. cit.*, p. 182-183.
[22] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 98, *cf.* CADE, s.v.
[23] *Ibidem*, p. 94.
[24] *Ibidem*, p. 91.
[25] *Ibidem*, p. 92.
[26] Ivănescu *Istoria*, p. 421.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

I.19. *metoh*[27] (< gr. *μετόχιον*) ‘mănăstire dependentă de alta’, în „...au dăruit la sv(î)nta mănăstire ce să cheamă <Dealu>l Mare, carea iaste închinată *metoh* la ascultarea sv(i)nției sale ocîrmuitoriul de légea noastră, patriiarhul de Ier<usalim>...” (II, 204/179, 1668). Există şi variantele *mitoh* şi *mitoc* în exemple precum: „am întărit ca să fie şi de la domniia mea *mitoh* mănăstirea Hlincea svintei măn(ă)stiri ce mai sus scriem Gălatei cei Mari den Deal” (II, 537/479, 1680); „...iaste închinată la Rumele, la Arghirocastru, la sv(î)nta măn(ă)stire ce se cheamă Andreian, la hramul Adormirii Născătoarei de Dumnedzău şi Pururea Fecioar(ei) Marii *mitoc* aceii sv(i)nte mănăstiri...” (II, 604/534, 1685). Varianta *metoh* este atestată şi în DÎ.

I.20. *mitropolie* (< gr.- biz. *μητροπόλια*) ‘instituție administrativă a Bisericii Ortodoxe, avînd în frunte un mitropolit’, în „...să facem pre acel țintirim de beserecă stricată altă sv(î)ntă *mitropolie* țării...” (III, 97/75, 1695). Cuvîntul este înregistrat în DERS.

I.21. *mitropolit* (< gr.- biz. *μητροπόλιτης*[28]) ‘ierarh care are reşedința în metropolă’, în „...au făcut jalobă înaintea noastră pre Andreiaş, nepotul răposatului Varlaam *mitropolitul*...” (II, 8/8, 1661). Termenul este atestat în DÎ.

II.22. *monah* (< gr. *μοναχός* < vsl. *monachŭ*[29]) ‘călugăr’, în „Monah Misail dichiiu” (II, 44/45, 1662), „Adecă noi, ier(o)monah Ioasaf egumenul, şi *monah* Gavrilie bătrînul, şi popa Partenie bătrîn(ul) şi alți călugări, tot săborul den sv(î)nta m(ă)n(ă)stire ce să cheamă a lui Bărno(v)schi în tîrg în Iaşi, unde-i hramul Adormirea Preacistei, scriem şi noi toți mărturisim” (II, 68/69, 1664).

I.23. *patrahir* (< ngr. *ἐπιτραχέλιον*) ‘obiect din odăjdiile bisericeşti în formă de fîşie lungă de stofă, cu motive religioase brodate, purtat de preoți cînd oficiază slujba’[30], doar cu o atestare, la plural, în „ s-au dat pre mînule a tuturor egumenilor cari sîntu aicea pre la sv(i)ntele mănăstiri ce sîntu închinate la sv(î)ntaa besérica cea mari la Ier(u)s(a)lim: un terfoloi, un angherestru, un falon de urşinic roşu, (...) trei *patrahire*: : unul de adămască vechiu, unul verde, unul de atlaz albu” (II, 340/311, 1671). În DÎ este atestată varianta *patrafir,* iar în DERS, alături de această variantă, este atestată şi varianta *patrahir*.

II.24. *patriarh* (< gr.-biz. *πατριάρχης*[31]*)* ‘şeful Bisericii Ortodoxe’, în „...iaste aicea pus de la svinția sa preasvințitul părinte *patriarhul* de Ierusalim...” (III, 41/34, 1692); în „...fiind aicea, în ț(a)raa noastră, sv(i)nției saa alesul şi luminatul Dosoftei *patriiarhul* de Ier(u)s(a)lim, vorovitu-s-au aceşti neguțitori...” (II, 340/311, 1671). Cuvîntul *patriarh* este atestat, cu acelaşi sens, în MOXA şi în

[27] Pentru vechimea acestui cuvînt şi alte atestări ale acestuia, vezi Mihăescu *Influența*, p. 140.

[28] Vezi Mihăescu *Influența*, p. 186.

[29] Vezi TDRW, s.v.

[30] Vezi DER, s.v. *epitrafil*, unde, alături de varianta populară identificată în textele studiate, sînt precizate şi alte variante ale cuvîntului în discuție.

[31] Vezi Mihăescu *Influența*, p. 186, unde acest cuvînt este menționat în seria de termeni ecleziastici de origine bizantină, pătruns la noi prin mijlocirea slavilor de miazăzi şi care există şi astăzi.

BDD-A105 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

PRAV. 1581, iar în CB, CS şi PO este atestat cu sensul de ‘personaj venerabil din Biblie’.

II.25. *patrierşie* (< gr. *πατριαρχίεα*) ‘demnitatea de patriarh’[32], în „vinit-au dumnelui Vas(i)lii păharnicul înaintea *patrierşii* noastri” (II, 653/572, 1689). Deşi în textele studiate varianta *patrierşie* are o singură atestare, în alte documente[33] aceasta apare frecvent, fapt ce susţine ipoteza prezenţei sale în limba vorbită. În română, cuvîntul *patriarhie* a pătruns prin mijlocire slavă (<sl. *patrijárhija*), în acest fel explicîndu-se schimbarea lui *h* în *ş*[34]. Varianta *patriarşie* este atestată în DERS şi MOXA.

II.26. *potir* (< gr. *ποτήριον*) ‘pahar de aur sau de argint, cu picior, în care se păstrează cuminecătura la biserică’, în „s-au dat pre mînule a tuturor egumenilor cari sîntu aicea pre la sv(i)ntele mănăstiri ce sîntu închinate la sv(î)ntaa besérica cea mari la Ier(u)s(a)lim (...) un *potir* argint, un discos argint (...) un procovăţ ce iaste deasupra *potiriului*” (II, 340/311, 1671[35]). Acest cuvînt, atestat pentru prima dată la Herodot, cu sensul de ‘pahar, vas de băut’, s-a impus cu exclusivitate în terminologia liturgică a popoarelor ortodoxe, în română ajungînd prin intermediul v.sl. *potiri*[36]. Termenul *potir* este atestat în DÎ şi în MOXA.

II.27. *protopop* (< gr. *πρωτοπάππας*) ‘preot care îndeplineşte funcţia de inspector al bisericilor şi al preoţilor dintr-un teritoriu determinat; protoiereu; protoprezbiter’[37], în „Şi în tocmela noastră au fost: popa Ionaşco *protopopul* din tîrgu din Iaşi...” (II, 162/145, 1667). În DII, există şi varianta *potropop* în exemple precum „...am poftit oameni carii am socotit, anume: dichiiul Misail de la sv(î)nta Mitropolie, şi *potropopul* Ionaşco...” (II, 44/45, 1662). Pornind de la formele *protopopa* şi *protopopъ*, atestate în izvoarele sîrbeşti din veacul al X-les, H. Mihăescu[38] este de părere că aceste forme s-au dezvoltat din *πρωτοπάππας*, iar în română a pătruns prin filieră sîrbească. Varianta *protopop* este atestată în DÎ, iar varianta *potropop* este atestată în CB (alături de *potropopa*), Mihăilă *Dicţionar*, DERS.

[32] Avînd în vedere conţinutul documentului în care apare acest termen, precum şi organizarea bisericească din Moldova secolului al XVII-lea (în acea perioadă nu exista o patriarhie în Ţările Române), considerăm că lexemul în discuţie se referă, de fapt, la demnitatea de fost patriarh (ecumenic) a semnatarului documentului, Iacov „fost arhiepiscop al Ţarigradului”, deşi, cel mai frecvent, termenul desemnează ‘unitatea administrativă bisericească supremă avînd în frunte un patriarh’, ‘reşedinţa unui patriarh’, ‘biserica centrală a acestei unităţi administrative’.

[33] Vezi DERS, s.v.

[34] Vezi, în acest sens, Densusianu ILR II, p. 95, Gafton, *Evoluţia*, p. 89.

[35] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 95, unde se menţionează că acest cuvînt este atestat pentru prima dată, în limba română, în *Biblia de la 1688*. După cum reiese din acest exemplu, termenul era deja folosit în 1671.

[36] Mihăescu *Influenţa*, p. 95.

[37] TRDW, s.v.

[38] Vezi Mihăescu *Influenţa*, p. 141.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

II.28. *tămîie*[39] (< gr. *θυμιάμα* > lat. *thymiama*) ‘substanţă răşinoasă aromatică, folosită în biserică’, în „...să hie pentru treaba svintei mănăstiri de *tămîie* şi de lumini...” (II, 390/360, 1673). Acest lexem este atestat în PO.

Concluzii

1. Discutarea particularităţilor lexicului vechii române literare evidenţiază cîteva dificultăţi ale acestui compartiment lingvistic, cauzate, mai ales, de statutul românei de limbă subsidiară slavonei în biserică şi stat pînă în secolul al XVIII-lea. Cu toate acestea, datorită schimbărilor din viaţa politică şi culturală din Moldova (şi Ţara Românească), a organizării bisericeşti existente în Moldova în secolul al XVII-lea, dar şi ca urmare a diversificării stilistice a textelor româneşti, în lexicul românesc se constată o tendinţă de orientare spre împrumuturi din limba greacă, chiar dacă elementul slavon deţine o pondere importantă.

2. Deşi influenţa grecească asupra limbii române a fost deseori discutată de specialişti, există, în continuare, dificultăţi în privinţa separării, pe de o parte a influenţei vechi greceşti de cea medio-grecească, iar pe de altă parte a celei medio-greceşti de cea slavonă.

3. Analiza lexicului *Documentelor privitoare la istoria oraşului Iaşi* scoate la iveală peste 25 de termeni religioşi cu etimologie directă în greaca bizantină sau în neogreacă. Unii dintre aceştia aparţin unui strat de cuvinte de provenienţă laică şi cu o mare vechime, iar alţii aparţin unui strat de cuvinte apărut o dată cu dezvoltarea şi organizarea cultului creştin.

4. Dintre elementele de origine grecească din DII au fost discutate doar acelea care reprezintă sursa cuvintelor aparţinînd sferei religioase, dar nu lipsesc nici elementele de origine grecească referitoare la: relaţii sociale, organizarea statului, activitate comercială, viaţa materială (obiecte, pietre preţioase), diverse.

4. Termenii prezentaţi mai sus sînt utilizaţi şi în alte texte (literare sau neliterare), cei mai mulţi cu acelaşi sens, dar uneori cu forme diferite, justificate, avînd în vedere regiunea din care provine fiecare text.

5. Din cercetarea documentelor noastre interne, dar şi din examinarea civilizaţiei bizantine reiese că prin mijlocirea textelor şi documentelor au pătruns în limba română termeni religioşi de origine bizantină, existenţi şi astăzi. Studiul documentelor[40] şi cel comparativ cu alte texte permite reconstituirea primelor atestări ale unor termeni religioşi.

[39] Vezi TRDW, s.v.

[40] În general, atestările cuvintelor româneşti din documentele slavo-române, anterioare *Scrisorii lui Necşu*, cel mai vechi monument scris în limba română, cu dată precisă, trebuie considerate cu prudenţă, deoarece multe cuvinte din română, de origine slavonă, introduse prin filieră slavă, pot fi suspectate că apar acolo ca termeni slavi care au pătruns în română, nu ca termeni ai limbii române. Situaţia este diferită în cazul cuvintelor de origine grecească.

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

Sigle şi bibliografie

1. Ediţii de texte

BB = *Biblia 1688*, ediţie întocmită de V. Arvinte, I. Caproşu, Al. Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, 2. vol., Iaşi, 2001, 2002

CB = *Codicele Bratul*, ediţie întocmită de Alexandru Gafton, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2003

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930

CS = *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, Bucureşti, 1993

CV = *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1981

DII I = *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Editura Dosoftei, Iaşi, 1999

DII II = *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, *Acte interne (1461–1690)*, editate de Ioan Caproşu, Editura Dosoftei, Iaşi, 2000

DII III = *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. III, *Acte interne (1691–1725)*, editate de Ioan Caproşu, Editura Dosoftei, Iaşi, 2000

DIR = *Documente privind istoria României*, *veacul XVII, A. Moldova*, vol. I–V, [Bucureşti], 1952–1957, *B. Ţara Românească* vol. I–IV, [Bucureşti], 1951–1954

DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş, Alexandra Roman-Moraru, Editura Academiei, Bucureşti, 1979

DRB = *Documente româneşti reproduse după originale sau după fotografii*, I. Bianu, p. I, tomul I, fasc. 1-2 (1576-1632), Ediţiunea Academiei, Bucureşti, 1907

LITURG. COR. = *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Editura Academiei, Bucureşti, 1969

MDL = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I *Genesis*, Iaşi, 1988, vol. II *Exodus*, Iaşi, 1991, vol. III *Leviticus*, Iaşi, 1993, vol. IV *Numerii*, Iaşi, 1995, vol. V *Deuteronomium*, Iaşi, 1997

MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*. Ediţie critică însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, Bucureşti, 1989

PO 1968 = *Palia de la Orăştie (1581-1582)*, text, facsimile, indice, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, Bucureşti, 1968

PO 2005 = *Palia de la Oraştie (1582), vol. I, Textul,* text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu şi Alexandru Gafton, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005

PO 2007 = *Palia de la Oraştie (1582), vol. II, Studii*, ediţie îngrijită de Alexandru Gafton şi Vasile Arvinte, Indice de Sorin Guia, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007

PRAV. 1581 = *Pravila ritorului Lucaci, 1581*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1971

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

Ps. H = *Psaltirea Hurmuzaki*, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, I-II, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005

Ps. S. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*. Ediţiune critică de I.A.Candrea, I. Introducere; II. Textul şi glosarele, Bucureşti, 1916.

2. Atlase lingvistice şi dicţionare

CADE = I. Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, *Dicţionar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, 1931

CHANTRAINE = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, 1983

DA = *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913-1949

DER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, La Laguna, 1958

DERS = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române (1374-1600)* (red. responsabil Gh. Bolocan), Editura Academiei, Bucureşti, 1981

DLR = *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Editura Academiei, Bucureşti, 1965 ş. u.

Mihăilă *Dicţionar* = G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfîrşitul sec. X-începutul sec. XVI)*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974

Miklosich = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum-graeco-latinum*, emendatum et auctum, Vindobonae, 1862-1865

SCRIBAN = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939

TRDW = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, vol. I, 1985; vol. II, 1987; vol. III, 1988 (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte)

3. Lucrări teoretice şi aplicate

Arvinte *St.lingv. Deut.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a cincea (**A doua lege**) din **Biblia de la Bucureşti (1688)**, în comparaţie cu Ms. 45 şi cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* V, p. 1–69

Arvinte *St. lingv. Ex.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a doua **(Ieşirea)** din **Biblia de la Bucureşti (1688)**, în comparaţie cu Ms. 45 şi cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* II, p. 1-51

Arvinte *St. lingv. Gen.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (**Facerea**) din **Biblia de la Bucureşti (1688)**, în comparaţie cu Ms. 45 şi cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* I, p. 47-119

Arvinte *St. lingv. Lev.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a treia **(Preoţia)** din **Biblia de la Bucureşti (1688)**, în comparaţie cu Ms. 45 şi cu Ms. 4389* , în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* III, p. 1–41

Arvinte *St. lingv. Num.* = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a patra (**Numerii**) din **Biblia de la Bucureşti (1688)**, în comparaţie cu Ms. 45 şi cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* IV, p. 1–44

Bolocan, Carmen Maria, *Împrumuturi aloglote în lexicul religios românesc. Încercare de sinteză*, Editura Erota, Iaşi, 2003

Branişte LG = Ene, Branişte, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1993

BDD-A105 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)

Densusianu ILR I = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române,* ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. I, *Originile*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1961
Densusianu ILR II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române,* ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. II, Secolul al XVI-lea, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1961
Densusianu = „*Limba română în veacul al XVII-lea",* în Ovid Densusianu, *Opere*, III. Ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, Bucureşti, 1977
Gafton, *Evoluția*, Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2001
Ivănescu *Istoria* = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române,* Editura Junimea, Iaşi, 1980
Mihăescu *Influența* = Haralambie Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966
OR I = Alexandru Philippide, *Originea Romînilor,* vol. I, *Ce spun izvoarele istorice*, Iaşi, 1923.
OR II = Alexandru Philippide, *Originea Romînilor,* vol. II, *Ce spun limbile română şi albaneză,* Iaşi, 1928
Sala, Marius, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, 1999

BDD-A105 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:57 UTC)